

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

درس 13

اقتصاد و معیشت

زهره اسدی پناه سرگروه تاریخ لاهیجان

در این درس، شما با بررسی منابع و فعالیت های اقتصادی در ایران، استان، ایسکارات و پیشرفت های اقتصادی ایرانیان را در آن دوران تجزیه و تحلیل می نماید.

هومیان ایران پیش از ورود آریایی ها از جمله نخستین مردمانی بودند که از حدود 10 هزار سال پیش شروع به کشاورزی و اهلی کردن حیوانات کردند. پس از آن، **کشاورزی** همواره نقش بسیار تعیین کننده ای در تأمین نیازهای مادی ساکنان این مرز و بوم داشته و **مالیاتهای بخش کشاورزی** یکی از منابع مهم درآمد سلسله های حکومتی بوده است.

مهاری منگش به تصویر گاو آهن از دوره هخامنشی

انقوام آریایی هنگام ورود به ایران، اطلاع چندانی از کشاورزی و صنعت نداشتند. آنان در نتیجه همزیستی با بومیان ایران و همسایگان خود در بین النهرین، کم کم با بهبود زندگی **روستایی و شهری آشنا شدند و به یک جامعه شهری و کشاورزی روی آوردند.** آموزه های **زرتشت** با تشویق مردم به کشت و کار تأثیر بسزایی بر انتقال تدریجی آریاییان از زندگی **شهبانی به زندگی مهنی بر کشاورزی داشت.**

رونق و پیشرفت کشاورزی:

در عصر پاستان، **کشاورزی** اساس زندگی اقتصادی ایرانیان به شمار می رفت. بیشتر مردم **کشاورز** بودند و **روستاییان** عمده جمعیت ایران را تشکیل می دادند. مهمترین محصولات **کشاورزی** عبارت بودند از **جو، گندم، برنج، میوه و سبزی** که به صورت **دیم** و **آبی** کشت می شدند. **کشاورزان** با استفاده از **آب رودخانه ها، چشمه ها و قنات ها، زمین ها و باغها** را آبیاری می کردند.

روستاییان در کنار فعالیت های کشاورزی، معمولاً تعدادی دام، شامل گوسفند، بز، گاو، اسب و شتر پرورش می دادند. در سطحی وسیعتر کوچ نشینان به دامداری اشتغال داشتند.

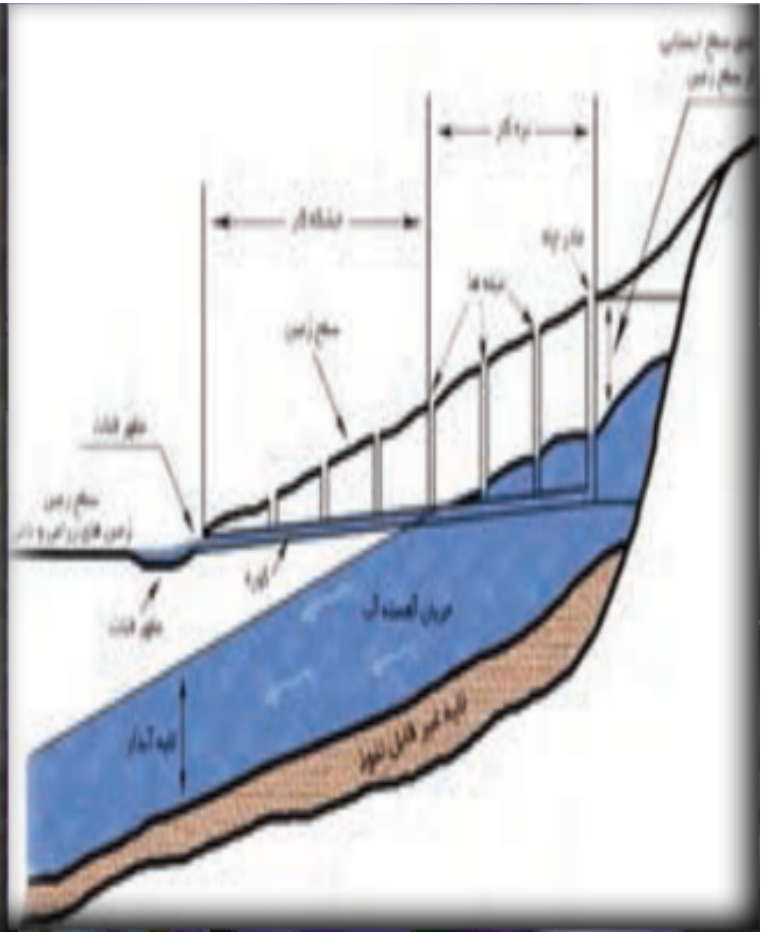
بیشتر زمین های کشاورزی و حتی گله های دام، متعلق به شاه، خاندان شاهی، مقام های حکومتی، اشراف، روحانیان بزرگ و متولیان معبدها و یا آتشکده ها بود.

آنان غالباً در شهرها زندگی می‌کردند و از طریق **نمایشگان** خود ممالکشان را اداره می‌کردند و یا اجاره می‌دادند. البته
همار معدودی از کشاورزان قطعه زمین کوچکی داشتند
اما بیشترشان فاقد زمین بودند. آنان بر روی زمین های
متعلق به بزرگان، کار می‌کردند و سهمی از محصول را
دریافت می‌کردند.

شاهان حکامتهی نسبت به امور کشاورزی توجه زیادی داشتند و به منظور پیشرفت و آن، اقدام هایی انجام دادند.

1- آنان به منظور تشویق کشاورزی، افرادی را که اقدام به آبادانی زمین های بایر می نمودند تا پنج نسل، از پرداخت مالیات معاف می کردند.

2- از دیگر اقدام های مهم حکامتهیان برای توسعه کشاورزی، کندن قنات، احداث بند و سد بر روی رودها و حفر تهرهای انتقال آب در سرتاسر قلمرو خود بود.

☒ دهانه (مظهور) قنات

از آن زمان تا حدود 50 سال پیش، آب مصرفی بسیاری از روستاها و حتی شهرها در نواحی مرکزی، شرقی و جنوبی کشور ما از طریق **قنات** ها تأمین می شد. احداث و نگهداری قنات هایسدها و آبراهه ها نیازمند دانش و مهارت بسیار پیچیده و مخارج خیلی سنگین بود که معمولاً **حاکمان و مالکان بزرگ** از عهده آن برمی آمدند. قنون کردن **قنات** از ایران به سایر نقاط و کشورهای جهان انتقال یافت.

حکومت ساسانیان برای پیشرفت کشاورزی، کوشش زیادی کرد. یکی از مفا مهمی عالی مرتبه دربار ساسانی که عنوان **واستریوها** **ن سالار** رئیس روستاییان و کشاورزان به شمار می رفت. او علاوه بر مسئولیت گردآوری مالیات های بخش کشاورزی، برای توسعه و ترویج آبادانی و کشت و کار نیز کوشش می کرد. در دوره ساسانیان، سد های مخصوص پررود های دجله، فرات و کارون، بسته و آبراهه های (نهرهای) متعددی با هدف آبیاری زمین های کشاورزی ایجاد شد.

در آن دوره کشاورزی بخصوص در زمین های حاصلخیز بین
انهرین (آسورستان / سواد) خوزستان و سیستان توسعه
زیادی پیدا کرد. مالیات و اجاره بهای کشتزارهای آسورستان
منبع درآمد هنگفتی برای ساسانیان به حساب می آمد.
طغیان رودخانه های دجله و فرات و خراب شدن آب بندها و
سد ها در اواخر دوره ساسانیان یکی از عوامل ضعف و
انحطاط آنان شد و ضرورت سنگینی بر اقتصاد آنان وارد آورد.

در عصر پاستان پراگر گسترش راه ها و توسعه تجارت،
کشت گونه های جدیدی از گیاهان و درختان در
سرتاسر قلمرو پهناور سلسله های ایران، معمول گردید.
همچنین در آن عصر، گونه هایی از گیاهان و درختان از
ایران به اروپا و چین رفته، و یا از آنجاها به ایران آمد.

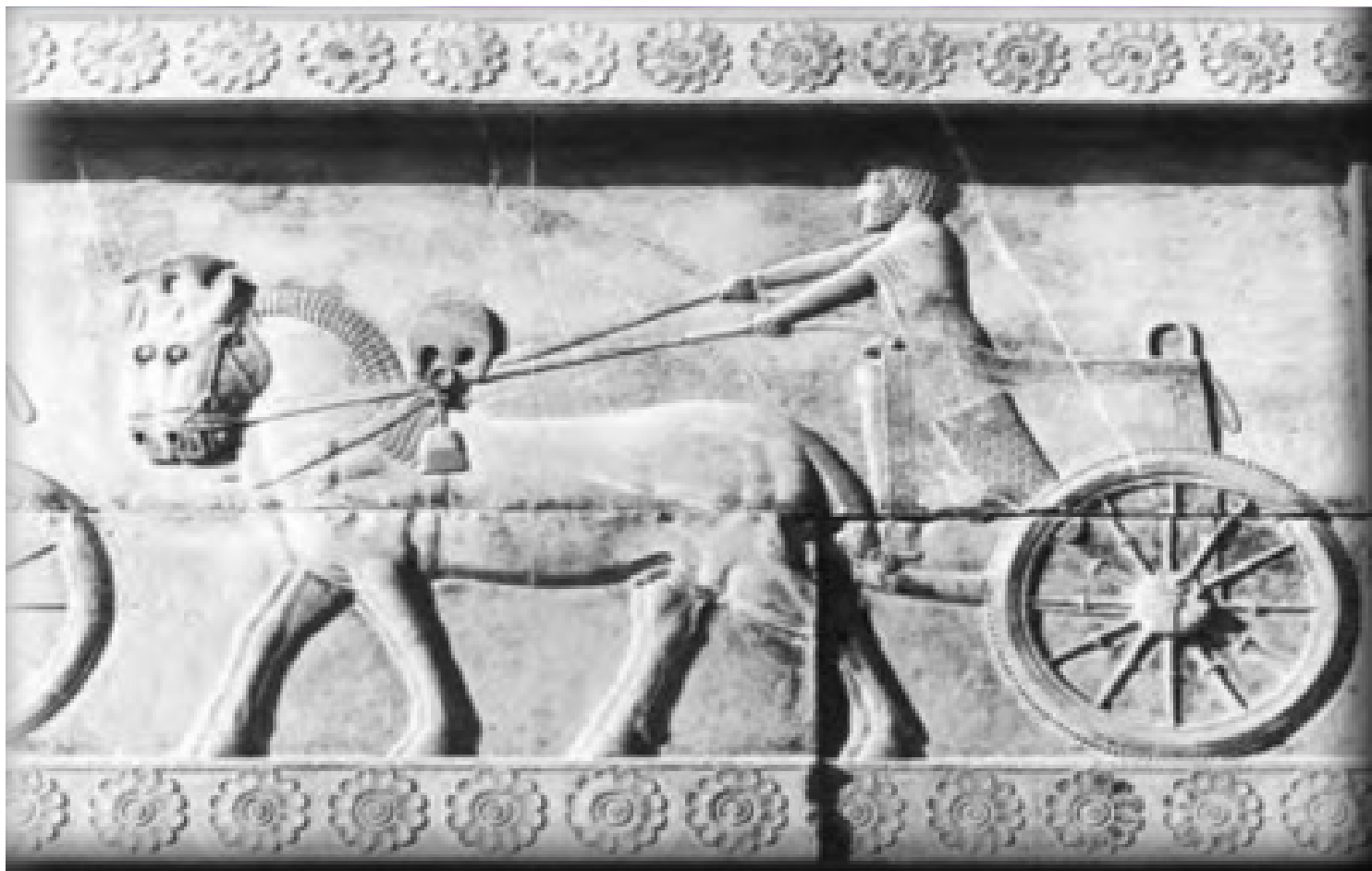
✠ بقایای بند هامان در منطقه به دوره ساسانی

راه و حمل و نقل

راه ها و وسایل حمل و نقل، نه فقط از نظر سیاسی و نظامی بلکه از چهره اقتصادی و مخصوصا تجاری نیز دارای ارزش و اهمیت فوق العاده بودند. در دوره **مخامنشیریان** شبکه وسیعی از جاده ها ساخته شد که مراکز اصلی حکومت را به یکدیگر و همچنین به کشورهای همسایه وصل می کرد.

مهمترین آنها جاده های بود که به فرمان داریوش بزرگ احداث گردید. این جاده به طول بیش از 2400 کیلومتری هوش یکی از پایه‌های حکامتهی را به شهر سارد در آسیای صغیر متصل می کرد. به گفته هرودت در طول جاده های به فاصله هر 25 یا 30 کیلومتری ایستگا هایی با امکانات فراوان برای مسافران و کاروانها ایجاد شده بود.

در دوره **مخامنه‌ی** فنون و مهارت‌های چاده سازی پیشرفت کرد. در جاهایی که زمین مسطح یا پائین‌تری بود، چاده **راستگ** **فروش** می کردند. چاده ها در آن زمان به گونه ای ساخته می شدند که از پایه ها به آسانی بتوانند در آنها حرکت کنند. اسپه، الاغ و شتر چارپایانی بودند که در حمل و نقل، مورد استفاده قرار می گرفتند. ایرانیان باستان همچنین از از پایه و کاری های دو چرخ و چهار چرخ که توسط **اسب** کشیده می شدند بهره فراوان می بردند.

❏ نقش برجسته از پایه چرخ دوار تخت جمشید

کشف راه های دریایی:

داریوش بزرگ، پادشاه هخامنشی در جریان لشکرکشی به هندوستان، وقتی که به رود سندرسپهه یکی از اهالی آسیای صغیر به نام اسکیتاکس را مأمور کشف مسیرهای آبی کرد. وی مسیر رود سند را تا اقیانوس هند ادامه داد و سپس با عبور از دریای سرخ به مصر رسید. در نتیجه این سفر برای نخستین بار مسیر دریایی میان هند و مصر شناسایی شد.

یکی دیگر از اقدامات مهم و مؤثرانه داریوش در زمینه توسعه راه های دریایی، اتصال دریای سرخ به رود نیل بود. او هنگام سفر به مصر دستور داد با حفر آبراهه ای (کانالی)، دریای سرخ به رود نیل متصل گردد تا امکان تردد کشتی ها میان این رود و دریا فراهم آید.

در دوران فرماتروایی هخامنشیان، دریاوردی و حمل
و نقل دریایی به طور چشمگیری رونق گرفت. پندان توسط
پیدا کردند و بندرهای جدیدی بنا کردند. همچنین در آن زمان،
کشتی هایی با ظرفیت حمل چند صد تن کالا ساخته شد.

☒ سکه دوره هخامنشی با نقش کشتی

سنگ نوشته داریوش کبم در کنار آبراهه ای که به دستور او در مصر کنده شد. نقشه آبراهه ای که به دستور داریوش هخامنشی در مصر کنده شد.

در دوران فرمائروایی **اشکالیان و ساسانیان** نیز را ها و وسایل ارتباطی، از اهمیت فوق العاده ای برخوردار بودند و توجه زیادی به نگهداری و امنیت جاده ها صورت می گرفت. در این دوران، همانند زمان حکام اشیران، چاپارخانه ها همچنان دایر بودند؛ کاروانسراهای جدیدی در مسیر را ها ساخته شد و چاه ها و قنات هایی برای تأمین آب آنها حفر گردید.

بفتایای کاروانسراها و پل های برجا مانده از دوره ساسانی
نشان می دهد که در آن زمان، توجه خاصی به **بازسازی**
و توسعه جاده ها می شده است. در دوران **ساسانیان**،
دریاوردی و کشتیرانی نیز پیشرفت نمایی کرد.

• به دستور پادشاهان ساسانی، پندرو را سکه های متعددی به خصوص در خلیج فارس و دریای عمان ساخته شد و کفشی ها و دریانوردان ایرانی حضور چشمگیری در دریاها و اقیانوسها داشتند. **سیراف** از جمله بندرهای مهم خلیج فارس بود که به گفته مورخان باهالی آنجا در دریانوردی و صیادی مهارت زیادی داشتند.

را ها در عصر باستان علاوه بر آنکه امکان جا به جایی
کالاها و مسافران را فراهم می آوردند در انتقال **الذبحه ها و**
فرهنگ ها نیز نقش مهمی داشتند. از طریق مسیرهای
اوتواپی زمینی و دریایی بود که فرهنگ، هنر و معماری
اقوام و جوامع عهدباستان در بخش های وسیعی از جهان
آن روزگار پراکنده گردیدند. بسیاری از آیین ها و دین
های باستانی، از طریق جادو ها، از شرق به غرب عالم و یا
بالعکس راه یافتند.

بناي تاريخي پل درفول متعلق به دوره ساساني

پول، اوزان و مقیاس ها

پول: تا زمان **دلاریوش بزرگ** در بیشتر نواحی تحت فرمان حکومت هخامنشی، سکه (پول) رواج چندانی نداشت و مبادله کالا به صورت پایاپای انجام می گرفت. حقوق و دستمزدها نیز به صورت کالا پرداخت می شد. سکه های طلا و نقره بیشتر در مناطقی مثل **پاک، لیدی و شهرهای فنیقی** نشین سواحل شرقی دریای مدیترانه رواج بود.

ناریوش سکه هایی با وزن و عیار مشخص ضرب کرد که در سراسر قلمرو حکامتهایان و حتی فراتر از آن اعتبار داشت. سکه طلایی ناریوش موسوم به **نریکه** شهرت فراوان یافت. ضرب سکه طلا در انحصار شاهان بود و شهری ها (ساتراپ ها) یا **اجازة پادشاه** می توانستند سکه **نقره** ضرب کنند

نظام پولی که **ناریوش هخامنشی** ایجاد کرد، معیاری برای
نورز هگناری کالاها و خدمات در نواحی مختلف پادشاهی
هخامنشی شد و عامل مهمی در بسط و گسترش تجارت
داخلی و خارجی بود.

دو پلعه سکه طلای هخامنشی

در دوران اشکانیان و به ویژه ساسانیان کاربرد پول به خصوص در شهرها گسترش یافت و سکه های نقره ای و مسی در مبادلات تجاری در منطقه وسیعی به جریان افتاد. تعداد فراوانی از سکه های ساسانی، در ایران و سرزمین های هم جوار یافت شده است.

اوزان و مقیاسها:

مقاماتشهریان واحدهای وزن **ایلامیان** را حفظ کردند و واحدهای تازه ای به آن افزودند. به دستور **ناریوش بزرگ**، واحدهای وزن و مشخصی برای شهریاران مقاماتشهری تعیین شد. تعدادی از وزنه های آن دوره بر جا مانده است. پیمانک یا کهل در زندگی اقتصادی آن دوران از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده چون میزان و مقدار مواد خوراکی را به جای وزن کردن، **باییمانک** تعیین می کردند.

سنگ وژله. از چس سنگ آذرین با نوشته ای به سه زبان فارسی
پارسی، اهلومی و بابلی از دوره داریوش یکم

صنعت: **حکومت هکامنشی** با یکپارچه ساختن سرزمین های گروتمند و متمدنی که مردمان آنها دارای تجربیات فراوانی در تولیدکالاهای مختلف بودند کمک های پراگماتیستی به رونق اقتصادی و توسعه صنعت کرد. آثار و اشیای برجای مانده از آن دوره بیانگر پیشرفت صنایع **فلزکاری، سفالگری و بافندگی** است.

از محتوای لوح‌های گلی کشف شده از خزانه تخت جمشید معلوم می‌شود که در زمان هخامنشیان، کارگاه‌هایی وجود داشته که متعلق به شاه بودند و اشیاء و مواد خوراکی مورد نیاز کاخ‌های را تولید می‌کردند.

استادکاران و صنعتگرانی از سرتاسر قلمرو پهناور
مخامنه‌ی در این کارگاه‌ها مشغول به کار بودند
مدارک تاریخی، دلالت بر رونق نسبی تولیدات صنعتی
و کارگاهی در **دوران سلوکیان و مخصوصاً اشکانیان** دارد.
در دوران فرمانروایی **ساسانیان**، همگام با توسعه
شهرنشینی، صنعت نیز رشد کرد و کیفیت کالاهای تولیدی
بهبود شد.

❏ قسمتی از قالی پازر کی منسوب به دوره حکامندی

صنعت پانددگی به خصوص بافت پارچه های ابریشمی در آن زمان، ترقی شایانی کرد. حکومت ساسانی با در اختیار گرفتن واردات ابریشم خام از چین و کوچاندن پانددگان ماهر از قلمرو روم در شام (سوریه) به ایران، کارگاه های پانددگی متعددی را در هوش، جندی شاپور (کندی شاپور) و هوشتر ایجاد کرد.

این کارگاه ها نوعی از پارچه های زیباست و ابریشمی را
تولید می کنند که در جهان آن روزگهارت و مشتریان
فرهوان داشتند. حتی **چین** که خودپایه گذار صنعت ابریشم
بوده پارچه های ابریشمی ایرانی را می خرید.

چشمیان تا قرن ها، فنون تولید ابریشم را از مردم دیگر
کشورها مخفی نگه داشتند اما سرانجام **ایرانیان و رومیان**
توانستند به این فنون پی ببرند.

در دوره ساسانی نیز کارگاه های متعددی وجود داشت که
متعلق به حکومت بود و کالاهای مورد نیاز **شاه دربار**
سپاه و تشکلات اداری را تأمین می کردند.

پس از شکل گیری حکومتی قدرتمند توسط اقوام آریایی در ایران، به خصوص در پی روی کار آمدن شهریاری **هخامنشیان**، تجارت داخلی و خارجی ایران توسعه پیدا کرد. **هخامنشیان** باستاتنیسی، لوحهای گلی و گزارهای موزخان یونانی، مخصوصاً **هرودت**، اطلاعات ارزشمندی دربارهٔ موضوع تجاری در دوران سلسلهٔ هخامنشیان ارائه می دهند.

• این منابع، از رشد بازرگانی میان شهرها و مناطق تحت فرمانروایی این سلسله خبر می دهند. پیدا شدن سکه های هخامنشی و مصنوعات نواحی تابعه این سلسله در **سواحل رودهای دانوب و راین در مرکز اروپا و سیلان در جنوب آسیا،** نشان می دهد که بازرگانی با سرزمین های دور است.

در آن زمان، **شهر بابل** در قلب پادشاهی هخامنشی، مرکز تجاری مهمی به شمار می رفت. بازرگانی از سرزمین های مختلف در آنجا مشغول داد و ستد بودند. **بنادر خلیج فارس** و نیز **بنادر واقع در سواحل شرقی دریای مدیترانه**، از مراکز اصلی تجارت دریایی آن دوره محسوب می شدند.

در عهد هخامنشیان تجارت مانند گذشته، محدود و منحصر
به اشیای تجلی و گران قیمت نبود بلکه شامل انواع
مختلفی از مواد اولیه مانند **فلزات و چوب، محصولات**
کشاورزی و دامی و تولیدات صنعتی می شد. بخش قابل
توجهی از کالاهای تجاری را اجناس مورد نیاز مردم
مانند اثاث منزل، ظروف آشپزخانه و مواد خوراکی تشکیل
می داد.

در دوران حکومت **سلوکیان** تجارت رونق گرفته را
نداشت باز حجم مبادله کالاهای ارزان قیمت کاسته شد و در
عوض اشیای تجملی، جای آنها را گرفت. با به قدرت رسیدن
اشکانیان، بار دیگر جریان داد و ستد به خصوص بازرگانی
خارجی رونق اساسی گرفت. یکی از عوامل مهم این
رونق برقراری روابط سیاسی و تجاری میان ایران و چین، و
مدی آن گشایش جاده معروف ابریشم بود.

ایران در آن دوره به عنوان واسطه تجاری بزرگ، میان چین و هند از یک سو، و اروپا از سوی دیگر عمل می کرد. در زمان اشکانیان، ابریشم، چین و ادویه هندوستان مشتریان زیادی در قلمرو روم داشت. بنابراین درآمد هنگفتی از حقوق گمرکی، عوارض حمل و نقل و راهداری، نصیب حکومت اشکانی می شد.

امپراتوری روم نخست در دوره اشکانی و سپس در عهد ساسانی، تلاش کرد که به طور مستقیم با هند و چین ارتباط تجاری برقرار نماید اما اشکانیان و ساسانیان هوشمندانه مانع موفقیت رومیان شدند.

در دوران فرمانروایی ساسانیان، تجارت در مسیرهای زمینی و دریایی گسترش چشمگیری پیدا کرد

و بازرگانان ایرانی در مناطق وسیعی از جهان آن روزگان از چین تا شرق آفریقا و مرکز اروپا، مشغول داد و ستد بودند. **سکه های نقره ساسانی** در بیشتر این مناطق، رایج و معتبر بود. ساسانیان به مراتب بیشتر از حکومت های پیشین بر کار تجارت نظارت می نمودند و قوانین و مقررات مربوط به خرید و فروش را اجرا می کردند.

بیکوک سفالی از کاروانیان جاده ابریشم

درآمدها و مخارج

حکومت ها برای اداره قلمرو حفظ قدرت و تأمین هزینه های گوناگون، همواره نیازمند منابع درآمد پایدار و مطمئن بودند و در واقع اقتدار آنها بستگی به منابع مالی و موجودی خزانه آنها داشت. که یکی از اهداف اصلی تشکلات اداری (نظام دیوان سالاری) در ایران باستان، رسیدگی به وضعیت دخل و خرج کشور و سامان دادن منابع درآمد و مخارج عمومی بود.

به طور کلی عمده ترین منابع درآمد حکومت در ایران
استان عبارت بود از: انواع مالیاتها، شامل مالیات
کشاورزی و دام، مالیات پیشه و دران و مالیات سرانه،
عوارض گمرکی، حمل و نقل و راهداری و حق بهره برداری
از معادن و جنگل ها.

وضعیت اقتصاد و معیشت ایران در دوران پاستان همواره تحت تأثیر عوامل **سیاسی، مدیریتی و اقلیمی** قرار داشت. درزما نهای که صلح، آرامش و امنیت حکم فرما بود و زمامداری لایق و کاربان حکومت م پکردند فعالیت های اقتصادی شرایط مطلوبی داشت و مردم با خیال آسوده به کسب و کاری پرداختند و از حداقل امکانات رفاهی و معیشتی برخوردار بودند.

اما در دورانی که حکومت مرکزی ضعیف و آشوب و ناامنی فراگیر می شد و یا دشمنان خارجی به ایران هجوم می آوردند، اوضاع و شرایط اقتصادی به هم می ریخت و رونق و آبادانی ریخت پر می بست. عوامل طبیعی و انسانی به خصوص خشکسالی، سیل و طغیان رودخانه ها و تخریب سد ها نیز گاهی بر وضعیت اقتصادی تأثیر منفی می گذاشت. گاهی نیز بروز بیماری های فراگیر و کشنده ای چون طاعون و وبا موجب مرگ و میر گسترده نیروی کار و در نتیجه، رکود و افت تولید می شد.

پایان